

Knapp Éva

A barokk kori nyomtatott mirákulumos könyvek jellemzői. II.

A műfaj fejlődéstörténete a barokk korig

A mirákulumirodalom kezdetei az ókorba nyúlnak vissza. A műfaj antik virágzására utalnak azok a régészeti ásatások során előkerült kőtáblák, amelyek csodálatos gyógyulásokat örökítenek meg. Így például Epidaurosban az Aszklepión szentély ásatásakor több feliratos töredéket találtak, amelyekről a kutatás kimutatta, hogy ezekre az orvosok és betegek patrónusának, Aszklepiósznak tulajdonított csodákat vészték fel. Az antik kor búcsújáró kultuszával kapcsolatosak a Rhodosz szigeti Lindosz Athéné-kultuszhelyén, a szentély közelében talált töredékek is, amelyek Pallasz Athénének tulajdonított mirákulumokat tartalmaznak.¹

Az ókori kezdetek után a műfaj kibontakozását a kereszténység történetében is nyomon követhetjük. Az ókeresztény kor kedvelt vértanú-életrajzaiban, passióiban és az apokrif apostolok cselekedeteiben a mirákulumok egyre nagyobb szerepet kaptak, amikor egy-egy személy szentségét a neki tulajdonított csodákkal bizonyították.² Augustinus a *De civitate Dei* című munkája 22. könyvének 8. fejezetében külön is felhívja a figyelmet a mirákulumoknak a vallásosság megerősítésében betöltött szerepére. Augustinus után számos további mirákulumgyűjtemény született:³ az egyik első ilyen jellegű mű Baziliusz szeleukiai püspök 450 körül írt *De vita ac*

¹ A tanulmány első része megjelent: Az Egyetemi Könyvtár Évkönyve VII-VIII (1995-1997) 123-160. p.; Bernhard KÖTTING: *Peregrinatio religiosa*. Regensburg - Münster 1950. 17. p.

² v. ö. Hippolyte DELAHAYE: *Légendes Hagiographiques*. Brüssel 1955.

³ KÖTTING, i. m. (1. jegyzet) 265. p.

miraculis D. Theklae Virginis Ikonienensis című munkája. A műfaj fejlődésének erre a fokára jellemző, hogy Baziliusz már művének címében különválasztja a valóban megtörténtnek tartott mirákulumokat a szent legendájának spirituális, morális jellegű csodáitól. A *De miraculis Sancti Stephani Protomartiris* című könyv 5. századi ismeretlen szerzője pedig csak az előbbi, a szent halála után történt, igaznak tartott csodákat gondolja megörökítésre méltónak.⁴ A filológiai kutatás fényt derített arra, hogy a mirákulumszövegek forrásai között már ezekben a korai munkákban megtaláljuk a későbbi forrástípusokat, így például a szemtanúk közléseit, az írásbeli bizonyítékokat és a szerzők személyes élményeit.⁵

A középkori mirákulumirodalom egyik első csúcspontját Tours-i Gergely *Octo miraculorum libri* című gyűjteménye jelenti, melyben a szerző elsősorban a püspökelőd, Tours-i Szent Márton sírjánál történt csodákat gyűjtötte egybe.⁶ A 11. századtól kezdve a mirákulumokat szorosan a szentek legendáihoz kapcsolták, mivel többek között ezzel kívánták még erőteljesebben hangsúlyozni a szentek emberfölötti tulajdonságait. A mirákulumok fokozódó jelentőségére utal, hogy ekkor helyet kapnak a kanonizációs eljárásokban, s fontos szerepet játszanak a középkori vallásos dráma egyik típusában, a mirákulumjátékokban is.⁷ A műfaj virágzását jól mutatja az az adat, amely szerint egyedül a német nyelvterületen a 13. század közepéig mintegy száz mirákulumgyűjteményt tartanak számon.⁸

Míg a középkorban a kéziratos mirákulumirodalom elsősorban megőrző, hagyományozó feladatot látott el, s a szélesebb társadalmi rétegekkel nem találta meg az összeköttetést, a könyvnyomtatás új fejezetet jelent a műfaj fejlődéstörténetében. A középkori szövegek a

4 J. P. MIGNE: *Patrologiae cursus completus. Series latina.* 85. 478-618. p., 41. 833-854. p.

5 Hermann BACH: *Mirakelbücher bayerischer Wallfahrtsorte.* Diss. München 1963. 20-29. p.

6 KÖTTING, *l. m.* (1. jegyzet) 269-270. p.

7 Elke UKENA: *Die deutschen Mirakelspiele des Spätmittelalters.* Bern - Frankfurt/M. 1975.

8 W. WATTENBACH: *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter.* Weimar 1952-1957. mutatói alapján közli Bach, *l. m.* (5. jegyzet) 27. p.

klérus szűk körének használatára, kizárólag latin nyelven íródtak, a nyomtatott mirákulumos könyv azonban szélesebb rétegekhez akart szólni, s mivel új lehetőséget jelentett a mirákulumok közzététele, kihirdetése (promulgációja) számára, egyre inkább a nép nyelvéen készült. Másfelől míg a kéziratos szövegek irodalmi formája a középkorban évszázadokon át lényegében azonos keretek között mozog, addig a nyomtatott könyv kilépve a kolostorok és a plébániai irattárak elzártágából időről időre magára ölti a különböző irodalmi áramlatokat, aktív hatást gyakorol a kor vallási életére. Az egyik legkorábbi anyanyelvű mirákulumos könyvet Európában bajor területen, Augsburgban nyomtatták ki 1494-ben, amely az altöttingi kegyhelyen történt csodás eseményeket tartalmazza.⁹ A reformáció kezdeti időszaka nem volt túl kedvező a mirákulumos könyvek keletkezésének, mivel Luther a kép- és szenttiszteletet, a katolikus egyház pedig kényszerült ezekkel kapcsolatban. Európa reformációval érintett területein csak a 16. század végén találkozunk nyomtatott mirákulumos könyvekkel nagyobb számban, a műfaj virágkorát a 17. század második és a 18. század első felében éli. Bajor területen például egy, a barokk korra irányuló, 20 évvel ezelőtti anyagfeltárás 24 kegyhelyről kb. 70 kiadványt számolt össze,¹⁰ egy, az egész német nyelvterületre kiterjedő, ám korántsem rendszeres gyűjtés pedig napjainkig kb. 320 tételt eredményezett, amely jórészt különböző Mária-kegyhelyekhez fűződik.¹¹ A 18. század közepétől a felvilágosodás eszméi éreztetik hatásukat a műfajban, de a búcsújárásban s ezzel együtt a mirákulumos könyvek kiadásában majd csak a szekularizáció intézkedései hoznak lényeges változásokat.

A gazdag európai mirákulumirodalomhoz viszonyítva magyar nyelvterületen a műfajnak a középkorból meglehetősen kevés emléke maradt. A legendás elemektől elkülöníthető első mirákulumföljegyzés az Árpádházi Margit szenttéavatási ügyében 1271-72-ben illetve 1276-

⁹ R. BAUER: Das älteste gedruckte Mirakelbüchlein von Altötting, "Ostbairische Grenzmarken". Passauer Jahrbuch für Geschichte, Kunst und Volkskunde 1961. 143-151. p.

¹⁰ BACH, *i. m.* (5. jegyzet) 196-203. p.

¹¹ Wolfgang BRÜCKNER: Erzählende Kurzprosa des geistlichen Barock. Österreichische Zeitschrift für Volkskunde 86. 3. 1983. 131. p.

ban lefolytatott kanonizációs eljárás során született.¹² Az első vizsgálat jegyzőkönyve nem maradt ránk. Az 1276-os jegyzőkönyv egyik példányát Margit koporsójában helyezték el; ma egyedül ezt ismerjük.¹³ Ez a jegyzőkönyv hetven vallomástevő előre összeállított kérdésekre adott részletes válaszait tartalmazza, a válaszok összesen 34 önálló esetre vonatkoznak.¹⁴ A jegyzőkönyv nem csupán a Margitnak tulajdonított mirákulumok leírását tartalmazza, hanem megtalálhatók benne a Margit életéről tapasztalt vagy róla hallott dolgok is. A jegyzőkönyv a műfaj fejlődésének viszonylag korai szakaszát tükrözi, mivel az életrajz még nem válik el a mirákulumoktól, s az életrajz elemei egy-egy mirákulum elmondásába is beleszövődnek. Innen érthető, hogy többek között ez a jegyzőkönyv vált a későbbi legendairóladalom egyik forrásává.¹⁵

Ezt a jegyzőkönyvet időben a Kapisztránói János újlaki sírjánál történt csodák kéziratos feljegyzései követik. Fügedi Erik kutatásaiból tudjuk, hogy a szenttéavatás érdekében 1458-61 között felvett jegyzőkönyvnek több korabeli kéziratos változata készült, melyekről újabb másolatok születtek.¹⁶ Az Újlak város hatósága által kiadott jegyzőkönyv két egymástól eltérő, 260 illetve 188 mirákulumot tartalmazó változatban maradt ránk. A két jegyzőkönyvben azonos a vizsgálatot lefolytató bizottság tagjainak felsorolása, de bevezetésük eltérő: az egyikben hosszú, a történelmi eseményeket is felvonultató szöveg található, mely befejezésében utal a szenttéavatási per megindulására és a jegyzőkönyvet meg nem nevezett egyházi személyeknek küldi meg felhasználásra. A másik változat bevezetése csupán néhány sor, de ugyancsak jegyzőkönyv jellegű, mivel felsorolja a bizottság tagjait és megjegyzi, hogy a csodák megtörténtét esküvel és tanúkkal bizonyították. A két változatban azonos az esetek feljegyzésének módja: minden bejegyzés rövid címet kapott, amely a

¹² Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis. Budapest 1896. I. 163-383. p.

¹³ LOVAS Elemér: Árpádházi Boldog Margit élete. Budapest 1939. 6-25. p.

¹⁴ TÖSKÉS Gábor, Knapp Éva: Árpádházi Szent Margit csodái. Kézirat. Budapest 1983. 38-70. p.

¹⁵ MEZEY László: Irodalmi anyanyelvűségünk kezdetei az Árpád-kor végén. Budapest 1955.

¹⁶ FÜGEDI Erik: Kapisztránói János csodái. Századok 111 (1977) 848-854. p.

csoda lényegét tartalmazó néhány szóból áll, ezt követi az eset leírása. A cím és a leírás nem egyezik meg pontosan, de lényegbevágó eltérés nem tapasztalható közöttük. A Geszti János ferences szerzetes által részben a két ismert újlaki jegyzőkönyv alapján összeállított harmadik változat, az ún. vatikáni kódex összesen 621 csodáról emlékezik meg. Itt az összeállító egyházi jogi ismereteinek következtében szabatosabb fogalmazással, pontosabb hely- és személynév-meghatározásokkal van dolgunk. Két további kéziratban 331 illetve 338 csodát gyűjtöttek össze ismeretlen szerzetesek a 15. század végén. Az egyikben a csodákat csak röviden, néhány sorban jegyezték fel, de akad néhány bővebben részletezett eset is, amelyeket az újlaki jegyzőkönyvből merítettek, néhol pedig összevonták az újlaki jegyzőkönyvben foglalt eseteket. A kéziratban megfigyelhető a törekvés a csodák fajták szerinti csoportosítására. A csodákat hosszabb méltatás zárja le, melynek forrása Soproni Péter ferences szerzetes Kapisztránói-életrajza. A másik kézirat a *Miracula eiusdem patris Johannis de Capistrano post mortem* címet viseli, s a csodákat teljesen azok fajtái szerint csoportosítja. Összeállítója bőven merít az újlaki jegyzőkönyvből, de abból erősen rövidített kivonatokat hoz csupán, s külön részt szentel a Kapisztránói életében művelt csodáknak. Ez utóbbi két kéziratban a kivonatolás miatt a tanúk nevét kihagyták, sokszor annak a nevét sem írták be, akivel a mirákulum történt, s az elbeszélés a puszta tényekre szorítkozik. Ezek a különböző indítekből keletkezett mirákulum-gyűjtemények egyetlen kegyhelyhez kapcsolódva is jól mutatják a műfaj gazdagságát, az időben egymás mellett élő szerkesztési és tartalmi jellemzők változatosságát.

Kézírtos mirákulumfölgjegyzés más középkori búcsújáró-helyekről nem maradt ránk. Ilyen feljegyzések egykori meglétét azonban joggal feltételezzük azoknak a kegyhelyeknek az esetében, amelyekről tudjuk, hogy oda gyógyulás vagy más bajból való megszabadulás reményében rendszeresen zarándokoltak. Ilyen országos hírvő kegyhely volt a 14-15. század folyamán például az Alamizsnás Szt. János ereklyéjét őrző budavári Szt. Zsigmond kápolna, az óbudai Szűz Mária templom, a Kozma és Damján kápolna Pesten, a budai Szt.

Gellért templom¹⁷ és a bátai bencés kolostor Szt. Mihály temploma az itt őrzött szent vér ereklye révén.¹⁸

Az első magyar vonatkozású, nyomtatásban is megjelent mirákulumos könyv a Remete Szt. Pál budaszentlőrinci ereklyéjéhez kapcsolódó latin nyelvű csodaleírásokat tartalmazza.¹⁹ A műnek ma csupán az 1511-es velencei kiadásából ismerünk két példányt, de e munka és a csak részben ennek alapján keletkezett későbbi források összevetéséből tudjuk, hogy Hadnagy Bálint munkájának létezett egy korábbi, részben eltérő tartalmú 1507-ben Krakkóban megjelent kiadása is.²⁰ Ezzel a nyomtatott mirákulumos könyvek között európai viszonylatban is az elsők közé számító művel a pálos rend felfogásától eltérő egyéb munkákat kívánták ellensúlyozni. A könyv a *Miracula eiusdem Beati Pauli* című negyedik részben 82 fejezetben 88 mirákulum leírását tartalmazza. Hadnagy Bálint munkájához az előttünk ismeretlen országos és rendi szóbeli hagyományt (1381-től) és a 15-16. században a kegyhelyen rendszeresen vezetett írásos rendi feljegyzéseket vette alapul, ezen kívül felhasználta a betegek írásos tanúságtételeit, a szerzetesek leírásait, valamint saját tapasztalatait is. A leírások nem időrendben követik egymást, sőt több esetben még az évszámot sem tüntette fel a szerző. A 68 évszámmal jelölt eset közül a legkorábbi, 1422-es eset nagyon röviden, mindössze egy mondatban szerepel. A jegyzék elején öt részletesebben fennmaradt, nagy jelentőségűnek tartott eset leírása olvasható, ezután 1465-től 1472-ig 57 eset következik időrendben, az év, hónap és nap pontos megjelölésével. Két 1500-ból való és hét, föltehetően ugyanebből az időből származó leírás oklevélformát őriz. Itt kell megemlítenünk, hogy a Remete Szt. Pál ereklyéjéhez kapcsolódó két-két kéziratot mirákulumot tartalmaz Gyöngyösi Gergely rendtörténeti munkájának 88. fejezete és az Érdy-kódex *A remete Szent Pál tetemeinek kihozataláról* szóló prédikációvázlata.

¹⁷ PÁSZTOR Lajos: A magyarság vallásos élete a Jagellók korában. Budapest 1940. 133. p.; KNAPP ÉVA: Remete Szent Pál csodái. Századok 117 (1983) 539-540. p.

¹⁸ PÁSZTOR, i. m. (17. jegyzet) 135-138. p.; TÜSKÉS Gábor. KNAPP Éva, A szent vér tisztelete Magyarországon. Kézirat. Budapest 1983. 36-38. p.

¹⁹ Valentinus de Hungaria (Hadnagy Bálint). Vita divi Pauli... Venetia 1511. fol. 11a-23b.

²⁰ KNAPP, i. m. (17. jegyzet) 516-520. p.

A budaszentlőrinci ereklyéhez kapcsolódó szövegek átalakulását a barokk korban is tovább követhetjük.²¹ Andreas Eggerer 1663-ban Bécsben megjelent rendtörténeti kompilációjában 22, a budaszentlőrinci ereklyéhez kapcsolódó eset kivonatos ismertetését adja a csoda megtörténésének legfontosabb körülményeivel együtt.²² Eggerer reprezentatív válogatást nyújt: a csodákat a fogadalom alapjául szolgáló indítékok szerint, tematikus rendben adja, az egyes csoportokon belül nem követ időrendet. Matthias Fuhrmann 1732-ben Bécsben megjelent munkájában Remete Szt. Pál életrajza után a "*vita et miracula*" program keretében 31 fejezetre osztva 32 eset leírását közli. Eggererhez hasonlóan rövid, pontos, jóllehet részletezőbb leírásokra törekszik, s ő is a fogadalomtétel alapjául szolgáló indítékok szerint csoportosít.²³ Bár ezek a kiadványok nem kifejezetten mirákulumos könyvek, mivel egyrészt rendtörténeti jellegű munkáról van szó, ahol a mirákulumszövegek csupán alárendelt szerepet játszanak, másrészt a kultusz középpontját alkotó ereklyének erre az időre már nyoma veszett, mégis figyelemre méltók abból a szempontból, hogy a műfajnak olyan megjelenési formáját rögzítik, amely átmenetet jelent a csak egyházi használatra készült kéziratok feljegyzések és a nyomtatott kiadványok között: Eggerer és különösen Fuhrmann magyar nyelven is kiadott munkájával - benne a középkori mirákulumok felelevenítésével - a vallásos építés szándéka mellett már nem az ereklyének és a védőszentjének akart új tisztelőket szerezni, s ezzel a rend újrafelvirágzását kívánta elősegíteni. Ezek a kiadványok már a műfaj történetének új szakaszába, a barokk korba vezetnek át, ahol a megnövekedett számú nyomtatott mirákulumos könyvek szorosan a búcsújárás célpontjául szolgáló kegyhelyekhez kapcsolódnak, s a

21 Két 18. századi magyar illetve magyar és latin nyelvű, Remete Szt. Pál tiszteletét előmozdítani kívánó kéziratban a szent életrajzi töredékei, officiumai valamint a tiszteletére írt imádságok között néhány átdolgozott középkorvégi mirákulum található. Első Remete Szt. Pálnak Tisztelete. MS. Saec. XVIII. OSZK Kézirattár Q. H. 771. fol. 40-45., Remete Szent Pálhoz ajtatosság. MS. Saec. XVIII. OSZK Kézirattár Q. H. 773. fol. 28/a-29/a.

22 Andreas EGGERER: *Fragmen panis corvi protoeremitici...* . Viennae 1663. 164-167. p., 288. p.

23 Matthias FUHRMANN: *Decus solitudinis...* . Viennae 1732. 184-200. p., 209-218. p., 220. p.

személyes áhítaton kívül a kegyhelyek reprezentációját, a kultusz propagandáját is szolgálják.

Használat

A mirákulumos könyvek használatára elsősorban a magukban a kiadványokban található possessor bejegyzések utalnak. A possessor-vizsgálatot azért is érdemes elvégeznünk, mivel ezzel egyrészt az egyházi könyvtárak állományának possessor-vizsgálatához szolgáltatunk anyagot, másrészt ezek az adatok a különböző kolostorok és rendtagok között egykor meglévő kapcsolatra is fényt vetnek. A bejegyzésekből a használatra levonható következtetések azonban csupán relatív érvényűek, mivel a munkák jellegéből következően ezeknek a nyomtatványoknak elsősorban a szerzetesi könyvtárakban volt meg az esélyük a fennmaradásra, még akkor is, ha ezek állományát, s velük együtt nyilvánvalóan a mirákulumos könyveket is már a 18. század végi felosztások megtizedelték. Innen érthető, hogy a 21 könyvben (ebből 4 kiadványt 2-2 példányban vettünk számba)²⁴ talált 31 possessor bejegyzésnek (2 további bejegyzést olvashatatlansága illetve töredékessége miatt nem tudtunk értékelni)²⁵ csaknem a fele (15) szerzetesi közösség könyvtárára utal. Hét 18. századi és egy 19. századi bejegyzés egyházi személy tulajdonáról tanúskodik, egy-egy bejegyzés pedig arról, hogy a könyv használója egy szerzetesi iskola tanulója, majd tanulóközössége volt. Mindössze öt, a 19. századból és egy a 20. század elejéről származó bejegyzésből értesülünk arról, hogy a könyv világi személyek tulajdonában volt: három bejegyzés alacsonyabb társadalmi állapotú, három pedig magasabb társadalmi réteghez tartozó személyekről tudósít.

Ezek a bejegyzések néhány esetben a könyvek további sorsáról is felvilágosítást tartalmaznak. Így például megtudjuk, hogy az 1730-ban megjelent körösi mirákulumos könyv egy példánya Nicolaus Naisceis pálos szerzetes tulajdonából annak halála után 1749-ben a

²⁴ A kéziratos és nyomtatott mirákulumos könyvekre a katalógus megfelelő jelével, adott esetben oldalszámmal hivatkozunk. A katalógus megjelent: *Az Egyetemi Könyvtár. i. m.* (1. jegyzet) 148-153.: XIII B4, XXVIII B2

²⁵ XX B6, XVIII B2 Egyetemi Könyvtár. Budapest Ac 4r 464

körösi kolostor könyvtárába került.²⁶ Az 1770-ben kiadott kolozsvári mirákulumos könyv általunk használt példányának két bejegyzése az előbbihez hasonló esetre enged következtetni: a kiadvány először P. Nep. Jeszenovszky föltehetően jezsuita szerzetesé, majd a tatari jezsuita rendház könyvtáráé volt.²⁷ Az 1736-ban kiadott kolozsvári mirákulumos könyv egy példánya a jezsuita rend túróci rendházába került.²⁸ Ez a két utóbbi eset egyben utal arra, hogy egy-egy kiadvány szerzetesi közvetítés révén a kiadás helyétől és a búcsújáróhelytől egyaránt távol eső vidékekre is eljutott.

A nyomtatványok használatára utal az 1672-ben kiadott zágrábremetei mirákulumos könyvnek egy, a wondorffi pálos kolostorban őrzött példányában az a bejegyzés, amely szerint ezt a munkát a kolostor előjárójának engedélyével kölcsönadták Ferdinandus Meiskedey föltehetően pálos szerzetesnek.²⁹ Az 1648-ban megjelent terzactumi mirákulumos könyv általunk ismert példánya 1715. április 7-én Johannes Baptista Michael Urbanus tulajdonában volt, aki a liburniai Flumine (Fiume) Szt. Vid főgimnáziumában logikát és humán tudományokat tanult. A példány egy másik bejegyzése szerint a könyv a fluminei jezsuita kollégiumé, egy, a könyvbe utólag beillesztett nyomtatott papírszeletről (ex libris) pedig arról szerzünk tudomást, hogy 1781-ben a könyv a fluminei Szt. Vid egyház tanulóifjúságáé volt.³⁰ Az 1718-ban kiadott terzactumi könyv egy példányának sorsa ugyancsak érdekesen alakult. A könyvet Antonius Böntich kanonok 1721. augusztus 22-én Paulus Jurkovich pálos szerzetesnek ajándékozta. Egy másik bejegyzés szerint a könyv az isztriai provinciálisként meghalt Paulus Jurkovich könyvei közül David Listiak szerzetes használatába ment át. Az 1735. július 10-én kelt

²⁶ Bibliothecae Monasterii inscriptus 1749, post Mortem R. P. Nicolai Naisceis def. et secr. Prov. XIVB1

²⁷ P. Nep. Jeszenovszky m. p. Bibli. Tatensis S. J. XIII B3

²⁸ Residentiae Túrócz Societatis Jesu. XIII B2

²⁹ Conventus Wondorffensis O. S. P. P. E. licentia Superioris ab usum suis Ferdinandi Meiskedey. XXIX B1. MTA Kézirattár Ráth 2136/2.

³⁰ Hic liber est Joannis Baptistae Michaelis Urbani Logices Auditores, nec non humanitatem Scientiarum Studenti... Gymnasio Fluminis Sti Viti in Liburnia Anno 1715 dies Septima Mensis Aprilis. Collegii Fluminis Soc Jesu Commun. Stud. Juventutis Flumine in Eccl. S. Viti an. 1781. XXVIII B1

harmadik bejegyzés végül arról tudósít, hogy a könyvet ekkor a csáktornyai Szt. Ilona pálos kolostor könyvtárának katalógusába jegyezték be.³¹ Ugyanennek a könyvnek egy másik példányába a tulajdonos szerzetes a következő használói megjegyzést írta: "Omnia Sciamus famae Domini".³² Ezek az adatok arra utalnak, hogy a könyvek kézzől kézre vándoroltak, jelezve egyrészt a kapcsolatokat, másrészt hogy ilyen jellegű kiadványokat a szerzetesek szívesen ajándékoztak.

A világi személyek használatában lévő könyvek közül érdemes megemlíteni az 1824-ben kiadott horvát nyelvű máriaradnai mirákulumos könyvet, amely már egy évvel megjelenése után a délvidéki Vidák család tulajdonába került. A könyv üres lapjai családi feljegyzések céljára szolgáltak. Az utolsó bejegyzés szerint a könyv az 1920-as években a mohácsi Vidák Mikóé volt.³³ Az 1818 körül kiadott kolozsvári mirákulumos könyv egy példánya először Gönczy Béláé, majd Gönczy Lajos uradalmi provisoré, 1875-ben pedig Eszterházy Sándoré volt.³⁴ A könyv 61. oldalán a következő használói megjegyzést olvashatjuk: "tisztelem a ki ezt olvassa".³⁵ A világi személyek possessor bejegyzéseinek 19. századi megjelenése arra utal, hogy a könyvek ebben az időszakban már nem csupán az egyházi használat céljait szolgálták, hanem a világi olvasóközönség igényeit is széles körben kielégítették.

A possessor bejegyzések mellett a könyvek használatára vet fényt az 1698-ban megjelent boldogasszonyi könyvnek az a részlete, amely szerint egy tábori katona, "Károly János... a Förtői Boldog Aszszony csudálatos cselekedetiről írott könyvecskét (mellyet

³¹ A Canonico Antonio Böntich Dono datum Reverendissimo Patri Paulo Jurkovich Ord. S. Pauli Imi Eremitae... 22 Augusti 1721 Ex libris ad usum fratris Davidis Listiak dono datus ab A. R. P. Paulo Jurkovich Provinciali Istriae post mortem Conventus S. Helenae supra Chaktornia fundati O. E. S. Pauli P. Eremitae Bibliothecae Cathalogo inscriptus die 1o Julii 1735. XXVIII B2. Egyetemi könyvtár. Budapest Ac4r 127

³² XXVIII B2 Egyetemi könyvtár. Budapest Ac4r 464

³³ 1825 Misec ... sajovo ántun 26 dantset Vidakan 1826 misec trevanj Veliki Petak rodija Vidak Gyrka... Muhats Vidák Mikó Knjizica 192(?) XVIII B10

³⁴ Gönczy Béla sajátja Gönczy Lajos Alap. Urad. Provisor Eszterházy Sándoré 1875. XVIII B4. MTA Kézirattár 525.955

³⁵ XIII B4. 61. MTA Kézirattár 525.955

egyébaránt mindenkor magával hordozott) az üdőnek könnyebben való mulatása-ért, a vagy áhétatosság kedvéért, elő-vette volna, aszt egy kevés ideig, nagy szorgalmatossággal, figyelmetességgel, és áhétatossággal olvasván..."³⁶ Az idézett részlet minden valószínűség szerint a boldogasszonyi mirákulumok egy korábbi kiadására vonatkozik.³⁷ Az 1703-ban kiadott sümegi könyv használatára és becsben tartására utal a sümegi *Historia domus* 1881-es bejegyzése. Eszerint a műből ekkor két példány van kéznél a ferences kolostorban, az egyik a vasárnapi szónoknál, a másik az ünnepi szónoknál, mindkettőt a világi hívek mentették meg és adták a rendháznak, miután beköttették. A sümegi rendház leltárának 1875. május 20-i bejegyzésében arról olvasunk, hogy Ország Borbála úrnő beköttette a "Betegek gyógyítója" c. könyvet és annak jókarban tartásáért letett egy aranyat, amelyet a pénztárban helyeztek el.³⁸ Ezek az adatok arra utalnak, hogy a sümegi könyv nemcsak a sümegi hívek körében örvendett kedveltségnek, hanem a prédikációk, a mirákulumok szóbeli promulgációjának közvetítésével az egyházi pasztorációban is jelentős szerepet játszott. Ezeket az adatokat általánosabb érvényűnek kell tekintenünk, és bizonyos mértékig a többi kiadvány használatára is vonatkoztathatjuk.³⁹

³⁶ IVB2. 322.

³⁷ IVB1, illetve a boldogasszonyi mirákulumok korábbi, irodalomból ismert kiadása: Geheimnisvolle Rose oder Denkbüchlein von dem Geruch der Wunder der seligsten Jungfrau am See und Beispielen ihrer Wolthalten... Wienn 1697. Weiss, Michael 1980. 429. p.

³⁸ TAKÁCS Ince - PFEIFFER János: Szent Ferenc fiai Veszprém egyházmegye területén... . Kézirat. Veszprém. 1948. II. kötet VIII. fejezet 2.

³⁹ Így pl.: Botth Jakab Szent Felix iffiurul és martyrrul predikáció... . Posony 1751. A prédikáció szövegébe Botth Jakab, a homokkomáromi kegyhely adminisztrátora több mirákulumot is bevett. (A jegyzőkönyvet 1759. júl. 5. - 1760. jún. 15. között vezette. XA1. 9-10.) A transláció után másfél hónappal történt eset a kéziratban nem szerepel:

Halljuk - még továbbá ezen Mennyei Czedrus-fának hathatós gyántáját, erejét, óltalmát, és gyors segedelmét. Kerka mellett lakozó egy böcsületes, Anna névű Asszony, üdös vóltán kívül, nagy veszedelmes sebbe esett a lábán, mig az el-múlt Böjtben egész Pünköstig sinlődött miatta, ugy annyira, hogy lábaira sem léphetett; ágyában kellett fekünni, Pünköst után, halván azoktul, kik itten voltak, ezen Sz. Testnek hírét, Szent Felix Mátyrhoz ajánlván magát, fogadást tett, ha meg-gyógyulna, és ime mindgyár ágyárul le-szállott, lábaira lépett, és meg-gyógyult. Sz. Jakab napján maga lábain ide jött, Istent dicsérvén, és Szent Felix Mátyrnak hálákat adván, és hogy e dolog így történt, hitivel pecsétlette, háza népével, és szomszédival bizonyítván. Ez méltán

Közvetve a kiadványok lehetséges használói köre, szerző és közönség viszonyára utalnak a címlapoknak, ajánlásoknak, előszavaknak azon részletei, amelyekben a kiadvány összeállítója megnevezi vagy megszólítja az olvasót. Az olvasók megszólításaiból következtetni lehet arra, hogy a szerkesztő könyve összeállításakor milyen közönséget képzelt maga elé. A megszólítások legegyszerűbb típusa az, amikor a szöveg általában az olvasók jóakarátát, kegyes hajlandóságát, vallásosságát hangsúlyozza: "kegyes olvasó",⁴⁰ "Theure Leser",⁴¹ "An dem geneigten Leser",⁴² "ad benevolum Lectorem",⁴³ "Candide Lector",⁴⁴ "Amice Lector",⁴⁵ "pio Lettore",⁴⁶ "Ájtatos Olvasó",⁴⁷ "a Keresztény Olvasóhoz".⁴⁸ A megszólítások másik lehetősége az, hogy a szerző az olvasót Máriával is kapcsolatba hozza, s az olvasó feltételezett Mária-tiszteletére hivatkozik: "Mária... ájtatos tisztelői",⁴⁹ "A Szentséges Szűz Mária Tisztelői",⁵⁰ "Máriát ájtatosan tisztelő Olvasó", "Szűz Mária Híve",⁵¹ "Marianischer Leser",⁵² "Lector Mariane",⁵³ "ac Clientis Mariani".⁵⁴ A megszólításoknak ez a

mondhatta: Baculus senectutis nostrae, vénségem pálczája vala nékem Szent Felix. Both Jakab 1751. C/a-C/b.

⁴⁰ XIII B4. A2.

⁴¹ XVIII B11. (8.)

⁴² VI B1. A1.

⁴³ XX B4. A3.

⁴⁴ XXVIII B3. XI.

⁴⁵ XIV B1. a2/b.

⁴⁶ XXVIII B1. b3/a.

⁴⁷ XXVI B1. (1.)

⁴⁸ IV B2. A6.

⁴⁹ XXVIII B1. (1.)

⁵⁰ XVIII B5. A1.

⁵¹ XXIII B3. a1., a2/b.

⁵² XXII B4. (1.)

⁵³ XXII B1. 7.

⁵⁴ XXVIII B2. b1/b.

viszonylag szűk skálája, a vallásossággal és a Mária-tisztelettel jellemzett olvasónak ez a meglehetősen személytelen megjelenítése azt mutatja, hogy a szerkesztők munkájuk összeállításakor nem gondoltak a lehetséges olvasóközönség, a kiadványok használói körének pontosabb körülhatárolására, differenciálására.

A valóságban azonban - amint arra már a könyveknek a prédikációkban történő felhasználását tanúsító adatok is utaltak - legalább kétféle közönséget, két különböző használói réteget tudunk megkülönböztetni egymástól. Az egyik az írott szöveget közvetlenül olvasó, és azt a prédikációkban és más összefüggésekben felhasználó papság, amelyhez a műveltebb, világi olvasók egyre növekvő, társadalmi összetételét tekintve egyre szélesedő csoportja kapcsolódik. Ők együttesen alkotják a mirákulumos könyvek közvetlen vagy elsődleges közönségét. Számolnunk kell azonban egy másik, ennél lényegesen kiterjedtebb közönségréteggel is, amely az eredetileg sokszor latin nyelvű szövegeket anyanyelvén, a papi élőbeszéd közvetítésével hallgatja, s a hallottak továbbmondásával, motívumainak variálásával maga is fontos közvetítő szerepet játszik. Ez a közvetett vagy másodlagos közönség a kiadványok jellegének átalakulásával, olcsóbbá válásával párhuzamosan a 18. század végétől fokozatosan elsődleges közönséggé, a nyomtatványok közvetlen használójává válik.

A kétféle közönségréteg igényeinek együttes figyelembevétele az olvasói megszólításokon kívül jól tükröződik a kiadványok tartalmában is. Az általánosan feltételezhető vallási ismeretanyag mellett a könyvek többsége számos olyan részletet (bibliai példákat, egyházi írók művéből vett idézetet stb.) is tartalmaz, amelyek megértéséhez nem kis felkészültséggel kellett rendelkeznie az elsődleges vagy másodlagos használónak. Ez a szerkesztési gyakorlat megfelel annak az egyelőre jórészt még csak képzőművészeti példákból ismert törvényszerűségnek, amely szerint a barokk kori kegyhelyeken az ún. népi és az ún. magas (tanult) művészet körébe sorolt formák és velük együtt a különböző befogadó rétegek csak mesterségesen választhatók szét, a valóságban azonban szerves egységet alkotnak.

Végül a lehetséges használókra utal maguknak a nyomtatványoknak a formája, külső megjelenése is. A 17-18. században a mirákulumos könyvek díszes, időtálló, kemény kötésben, igényes

kiállításban jelentek meg, s csak a 18. század végétől kezdve találkozzunk papírkötésű, puhafedelű füzetes kiadványokkal. Két esetben előfordult, hogy ugyanazt a kiadványt kétféle (papír illetve bőr) kötésben is megjelentették, ami a különböző rétegek vásárlói igényeinek figyelembevételére mutat.⁵⁵ A külső megjelenésnek ez az átalakulása is jó tükrözi azt a folyamatot, melynek során a mirákulumos könyvek a magasabb társadalmi körök használatából átalakult formában fokozatosan az alacsonyabb rétegekhez kerültek át.

A kéziratok átalakulása a nyomtatott könyvekben

Mint azt már többször említettük, a nyomtatott könyvek legfontosabb forrásául a kéziratos feljegyzések szolgáltak. A kéziratos szövegek átalakulása a mirákulumos könyvek irodalmivá válása és hatástörténete szempontjából döntő jelentőségű, ezért a következőkben azt vizsgáljuk, hogy a nyomtatványok szerkesztői milyen elvek szerint alakították át a kéziratos előzményeket. Ennek érdekében olyan párhuzamos szövegeket kellett kiválogatnunk, amelyekben a beavatkozások típusai jól szemléltethetők. Ilyen szövegeket mindössze három kegyhellyel (Boldogasszony, Máriavölgy, Andocs) kapcsolatban találtunk, mivel csak ezek esetében állnak rendelkezésünkre egymásnak megfeleltethető kéziratos és nyomtatott források.⁵⁶ Az ezekből leszűrhető, időben egyelőre nem differenciálható tanulságok azonban lényegüket tekintve az egész vizsgált anyagra érvényesnek mondhatók, mivel a kéziratos előzménnyel nem rendelkező nyomtatványok illetve a nyomtatásban meg nem jelent kéziratok áttekintése azt mutatja, hogy az ezekben megfigyelhető átalakulások lényegesen nem térnek el az egymással párhuzamba állítható kéziratos és nyomtatott anyagból leszűrt következtetésektől.

a) Nyelvi változtatások

Ezeknek az átalakításoknak az első csoportja nyelvi, nyelvtani illetve szerkezeti jellegű. Itt az összeállítók célja a gyakran csak

⁵⁵XXVIII B2 Egyetemi Könyvtár, Budapest Ac4r 464 keménykötésben, Ac4r 127 puhakötésben. XXVIII B3 Egyetemi Könyvtár, Budapest Ac4r 387 és Ac4r 441 keménykötésben, Ac4r 575 puhakötésben.

⁵⁶IA2, IVA1, XXA1, XXA2

rövidítve, pontatlan kifejezésekkel rögzített kéziratos leírások világosabbá, egyértelművé tétele. A pontos fogalmazás és a könnyebb érthetőség kedvéért a mondat szerkesztés logikus rendben történik, s a mondaton belüli szórend, sőt az események leírásának sorrendje is megváltozhat. A mondatösszevonás mellett gyakori a szöveg két vagy több mondatra tagolása. Mindezekre jó példa a következő részlet:

"Eleven bizonyága ennek Bécsből Wimposser Ferdinánd, kegyelmes Urunk ö Fölsége Fazekas mestere. Kinek két kedves gyermeke, fia, és leánya egyszersmind halálos ágyokban fekvén, Attyoknak szivbéli fájdalmára nyomorkodtak. Mitévő légyen a meg-keseredett Atya, nem tudja vala; mi-vel a Doktoroknak minden orvoslások haszontalanok vóltanak. Járula azért kedves gyermekinek meg-gyógyulások-ért a Förtö melléki Boldog Aszszonyhoz, kihez alig nyújtá áhétatos könyörgésit Istenes fogadásival együtt; azontul szerelmes gyermekeit a halál töréből a szent szüz föl-oldozván, irgalmasan megszabadította".⁵⁷

Két, a kéziratban eredetileg különálló szöveg egy bekezdésben történő összevonásával találkoztunk a következő példában:

"1721. Eszt. Egy bizonyos Tamás nevezetű, a ki mind Dobos a Paach Gen. Regementjében szolgált, ezen Ifju majd másfél hónapig siket vólt, és sok féle orvosságokkal élt, de mind haszontalan; végre az Andancsi B. Szüzhez folyamodott, és hallását visszanyerte. Ugyan azon esztendőben Somogy Vármegyéből Endröd helységből egy Néma hasonlóképpen szóllását visszanyerte."⁵⁸

⁵⁷ IVB2. 106-107.

Anno eodem; die vero 12 April. Egregius Vir Hieronymus Ferdinandus Wymposser, supremus Figulus et Magister Suae Maiestatis Viennae, dum Filium suum iam adolescentem et Filiam similiter, quam Nubilem Annam Mariam, lachrymabilibus oculis auspicit Morti appropinquare; Votum emittit ad hunc Sacrum Locum cum visitatione paenitentiali, et oblatione Imaginis; brevi intervallo temporis, uterque restituitur pristinae sanitati; et voto satisfecerunt. IVA1. 54.

⁵⁸ IB1. 4. Anno 1721. Tubicen certus nomine Thomas, e Regimine Excellentissimi Generalis Patte, per semialterum surdus, adhibitis medicaminibus nihil iuvantibus, voto ad B. M. V. Andaciensem facto, S. Devotione peracta, sanitati resitutus est. Eodem Anno. ex pago Endröd Comitatus Simigiensis. Joanes Bucsányi, per duas septimanas mutus, B. M. V. Andaciensi se devovit, et loquelam recepit. IA2. 41.

Az egyértelmű fogalmazásra törekvést mutatja a következő idézet, melyben a segítségkapás kéziratos körülírása pontos meghatározást nyer:

"hirtelen el-álván minden fájdalmai, szerencsésen lön szülése."⁵⁹

A gördülékenyebb szövegalkotást segítette elő, amikor a kevésbé fontosnak tartott részleteket a nyomtatott szövegből kihagyták. Gyakran fordul elő a szükséghelyzetben lévő vagy hozzátartozója nevének, társadalmi állapotának, származási helyének, az esemény pontos időpontjának vagy a betegség időtartamának az elhagyása:

"Somogy Vármegyéből Endrőd helységből egy Néma"⁶⁰

"széles-kut városában lakozó Glauz Márton kedves házas társával"⁶¹

"Gyurkovits Tisztartó Urnak hitves társa egy Nemes Asszonyság"⁶²

"Trummel János szent Péterről, nehéz betegségve esvén"⁶³

"Váradi Istvánnak Fia, a ki születésétől fogva világtalan vala"⁶⁴

Nem ritka a fogadalom teljesítési módjának, a kéziratban még említett felajánlásoknak a mellőzése:

⁵⁹ IVB2. 65. dum partus dolore... cruciatur... voto se astringit, et statim felicissime res ei succedit IV A1. 37.

⁶⁰ IB1.4. ex pago Endrőd Comitatus Simigniensis. Joanes Bucsányi, per duas septimanas mutus IA2. 41.

⁶¹ IVB2. 30 Martinus Glautz, Civis et Incola ex Oppido Braudenbrunn. cum sua Consorte Anna Glautzerin IVA1. 23.

⁶² IB1. 5. Nobilis D. Helena Gyurkovics, Perillustrissimus ac Gratosi D. Gregorii Sitor consors Provisoris Kaposvariensis IA2. 42.

⁶³ IVB2. 105. Egregius vir Joannes Trumel ex Sancto Petro incidens in gravem infirmitatem IVA1. 53.

⁶⁴ IB1. 4. In Oppido Fók Comitatus Weszprimiensis Stephani Váradi filiulus coecus natus, ultra annum coecus IA2. 41.

"azonnal kívánságokban meg-hallgattattak; mivel mingyárt a dögletes pestisnek mérgétől csudálatos képpen meg-szabadítottak, és meg-gyógyítottak"⁶⁵

"midőn szivbéli áhétatos foházkodásával a förtő melléki Boldog Aszszonhoz folyamodnék.... félhólt vóltában a szent szüztül meg-vigasztaltaték, mert hirtelen el-álván minden fájdalmi, szerencsésen lön szülése"⁶⁶

"kihez mihent fia egésségének meg-nyerrésé-ért fogadást tett, minden betegségéből az irgalmas szüz kegyelmessen föl-gyógyította."⁶⁷

Gyakran előfordul az is, hogy a nyomtatványból a kéziratos szöveg befejező része hiányzik:

"Nem is lön könyörgése hiában, mert a szent szüzhöz való fogadása véghez vitelével, minden fájdalmi el-vétettek."⁶⁸

Jellemzőnek kell tartanunk azokat a nyelvi változtatásokat is, amelyek nem a kegyhelyen készített jegyzőkönyvek, hanem az eset alanya vagy megbízottja által készített tanúsító iratok szövegeiben figyelhetők meg. Itt gyakran előfordul az oklevelet kiadó személy címei egy részének elhagyása

"Mi Római Szent Birodalombéli Gróff, Otto Joannes Baptista Volkre de Heidenreichstein, Scardoniai Választott Püspök Posonyi Nemes Káptolon Prépostya"⁶⁹

65 IVB.2. 30. opem Beatissimae Virginis Fraukirchensis implorant, pro reverentia Sacri loci exaudiuntur, vonvalescunt, Ecclesiam Deiparae Virginis sine mora visitant, Voto devote satisfaciunt, in signum gratitudinis Imaginem cum subscriptione beneficii percepti - Beatissimae Virgini offerunt. IVA1. 23.

66 IVB2. 64-65. Beatissimae Virginis Fraukirchensis opem implorat, voto se astringit, et statim felicissime res ei succedit, debito tempore devote sacrum locum visitat, devotionem perficit, votum exoluit. IVA1. 37.

67 IVB2. 107. facto voto ad Fraukirchensem illico caepit melius valere; brevi tempore integro sanatque, cum Imagine praesentavit Beatissimae Virginis. IVA1. 55.

68 IVB2. 105. sanata est totaliter pro gratiarum actione obtulit Tabellam cum sua effigie, et Imagine Beatissimae Virginis. IVA1. 53.

az oklevél hivatalos keretének, bevezető- és zárórészének (formulák, pecsétek, személyét) teljes elhagyása⁷⁰ illetve rövidítése:

"Mellynek el-hitelére, ezen Levelünket szokott pecsétünkkel, s tulajdon kezünk írásával meg-erősítettük, és ki-adtuk. 1700-dik esztendőben Mind-Szent-Havának kilenczedik napján. Otto Joannes Baptista Comes Volkre Vicarius."⁷¹

Az is előfordul, hogy a nyomtatványban teljesen eltűnik a kézirat vallomástétel-jellege. Míg a kéziratban megfigyelhető a történet lefolyásának szaggatott előadása és részekre tagolása, a nyomtatott szöveg ugyanezt folyamatos, gördülékeny elbeszélésben adja, s a szöveg végén csak utalás történik az eredeti vallomásra:

"Lozornán lakozó Schmidlin Máriának, ki Pfrenna nevü helységben született vala, minekutánna már egy hólnap tölt vólna benne, hogy férhez ment, a kutnál lévő válónál éjtszakának idején a lélek fehér lepedővel bé-fődve egynehányszor meg jelent, de mivel mindgyárt meg nem ismérte, hogy lélek légyen, az okáért azon lélek, 1724-dik esztendőben, Mind-Szent Havának 22-dik napján, éjféltől tizenegy órakor e következő mód és rend szerént ki-nyilatkoztatta magát néki. ... Mind ezeket az után, az annyiszor említett Schmidlin Mária, Urával együtt, a megégésnek jeleit-is meg-mutatván, Melltzi Klastromból való Tisztelendő Péter Czimmermann Amand előtt, akkorban Lozornai nagy érdemü Plébánus előtt, meg-beszéllette,

69 XXB5. 171. Otto Joannes Baptista Volkra Sacri Romani Imperii Comes in Haydenreichstein etc. Electus Episcopus Scardonensis, Praepositus Capituli Poseniensis, per eundemque Comitatem Archidiaconus, Liberae Regiaeque Civitatis Poseniensis Plebanus, Prothonotarius Apostolicus. Eminentissimi ac Reverendissimi Principis Leopoldii S.R.E. Cardinalis Tituli Sancti Hieronymi Illyricorum ex Comitibus Kollonicz. Archiepiscopi Sengoviensis (Titulus cum summo honore) per dictum Comitatum Poseniensem Vicarius generalis et generalis Causarum Auditor... XXA1. 16.

70 XXB5. 184, XXA1. 18-19.

71 XXB5. 179. In quorum omnium fidem et Testimonium praesentes, Sigello nostro Vicariali et manus propriae subscriptione roboratas dandas esse duximus et concedendas. Posony in Curia nostra Proepositurali die 9 mensis Octobris Anno 1700. Otto Joannes Baptista Comes Volkra Vicarius XXA1. 17

bizonyította, s a dolognak nagyobb el-hitelére, írásban bizonytságot kért magának, melyet Mária-Thalban meg-mutatta."⁷²

A következő szöveg arra példa, hogy a kézirat egyetlen mondatból álló, egyes szám első személyben elmondott szűkszavú közlése a nyomtatásban keretbe foglalt, mondatokra tagolt, idézetekkel bővített, egyes szám harmadik személyű kerek elbeszéléssé alakul át:

"... Hasonló veszedelemben forogván Hamburgban lakozó Ritter Mátyás, Isten után minden bizodalmát ama tengernek csillagába, csudákkal tündöklő Mária-Thali Bóldogságos Szűzbe helyeztette, kinek-is segedelme által, a Dunának fel-háborodott habjait, ötet szolgáló két személlyel együtt fellyül halladta. A történt dolognak ez a rendi: Ez az ember 1724-dik esztendőben. Sz. Jakab Havának 23-dik napján meg-akarván a maga kertyét látogatni, szolga gyermekével és szolgálójával a Dunán hajócskában által méne; de holott ebéd tájban vissza mégyen, a hajócska éppen a Duna közepén veszedelembé esik, és be-telvén vízzel fel-fordul. Ő maga ugyan a Gazda, életének illy nyilván való veszedelmében a hajócskából kiugorván, a habok között parthoz uszik, és meg-menekedik, de a gyermeket és szolgálót, a habok annyira el-burittyák, hogy már semmi egyéb nem lenne hátra, hanem hogy a Dunába belé vesznének. Midőn őket az említett Ritter Mátyás, ezen életeknek végső veszedelmében láttya lenni, üdvösséges és szent gondolat érkezvén elméjébe, kiált hozzájuk, hogy vagy az Austriában lévő Loretomi, vagy a Német Óvári, vagy a Mária-Thali Bóldog Aszszony és Szent Hely jusson eszekbe, s abban vetvén bizalmokat, fogadással kötelezzék magokat, hogy az el-veendő kegyelemnek meghálálásáért oda fognak menni, hogy aképpen érdemellyék Isten ő Szent Felsége Dücsösséges Annyának segedelmét megnyerni. Melly tanácsadását Uroknak halván, mind a ketten háromszor ezen igéssel fel-emelék szavokat, *Thali Szűz Mária, légy segítségünkre, hogy el ne-vevszünk*. És azonnal tapasztalták, hogy Mária a szeleknek parancsolt légyen, mivel azokat következő nagy csendességgel látták megszűnni: mert minekutánna a könyörületos és csodálatos Szűzet három izben hiták volna segítségekre, s magokat óltalma alá ajánlották volna, a fel-fordult és el-merült hajócska a vizek fölibe fel-adta magát, és a Duna partyához mind a kettővel szerencsésen ki-menekedett.

⁷² XXB5. 227., 232., vö. XXA1. 18-19.

Minden veszedelemben szükség minnyájunknak a kegyelmességnék Anyához folyamodnunk, és az ő Anyai segedelmét alázatosan kérnünk. Mert (a mint mondgya Lauren. Justin. Sermon. de Annun. B.V.) *a Szűz Mária, Isten Anyává lett, Paradicsom lajtorjává, Meny-ország kapujává, és azoknak, a kik hajó-törést szenvednek, partyokká-is, tenger csillagává, és azoknak, a kik valamely veszedelemben forognak, óltalmokká.*"⁷³

b) Tartalmi kiegészítések

A nyomtatott könyv a kézirat szövegeket nem csupán nyelvtani szempontból formálja át, az átalakítások másik csoportja tartalmi jellegű. Az összeállítók itt a szemléletesség, a körülményes, sokszor nehézkes szövegek élővé és gördülékennyé tétele érdekében különböző kiegészítésekkel élnek, a tárgyilagos, száraz, szükséztű közléseket és szürke kifejezéseket képszerű, találó megfogalmazásokkal helyettesítik, a kéziratokban éppen csak jelzett dolgokat végig gondolják és részletesen kifejtik, az átvett szövegeket több-kevesebb ékítménnyel, formulaszerű kiegészítésekkel és különböző fordulatokkal bővítik. Az időben egymás után lezajlott eseményeket egyetlen gördülékeny mondatban foglalja össze a következő részlet:

"folyamodék... a Förtö melléki Boldog Aszszonhoz: kinek midőn köny hullatással-velő töredelmes-sziv-béli imátsági által olly fájdalommal el-hagyatott ügyét meg-jelentette volna, egyszer s-mind könnyebítéséért-is alázatosan könyörgött volna, csak hamar vigasztalást

73 XXB5. 223-225. Ego infra Scriptus. recognosco praesenti attestazione fide digna in scientia. et conscientia mea. et veritate. quod ego et proprius juvenis meus nomine Joannes Graff. qui ab infantia educavi. uti etiam mea servilis Ancilla nomine Christina Hartmannin die 23 Julii 1724 mane ad meam hortum in parva mea navicula. per aquam transnavigavimus. post hoc vero recte circa 12 hora diei Aerum volendo transnavigare. inter navigandum autem maximum in fortunium obviavit. et navicula ex in proviso aqua impleta. ego vero maximo cum periculo videndo naviculam ad fundum mergendam. per aquam transnavigavi. Juvene cum Ancilla in aqua manentibus. videndo illo in maximo periculo aquae constitutus. clamavi ad ipsos. ut votum faciant. vel német ovarium ad Mariam Lauretanam. vel vero ad M. Tall. Beatissima Mater ipsos juvabit. sic statim clamarunt Maria Tallensis adjuva nos. et sic Iconis vicibus invocarunt. hicce miraculosa mutavit. quod navicula tota per se in altum ascenderit. et sic felicitas evenerint. et hoc pro majori fide et veritate nomen meum subscripsi et proprio sigillo roboravi Hamburgii die 26 augusti Anno Domini 1724. Mathias Ritter civis et cerdo ibique. XXA1.20.

vévén a mennyei szüztől, annyira, hogy igen rövid idő alatt, régi
sinlődő betegségéből a mennyei szüz kegyelme által egészszen
előbbeni egészségében helyheztetett."⁷⁴

A földi ember égi segítségre való rászorultságának kiemelését
szolgálja a tulajdonképpeni eset elé iktatott bevezető közmondás,
amely az első példában tartalmi ellentétet alkot, a másodikban
allegóriává szélesedik:

"Régi köz mondás: Az erős Herkules-is erőtlen a magához hasonló két
nyers, nyakas ellenséggel való küzködésben. Mit vihet hát végbe egy
gyenge természetű aszszony állat sok féle súlyos betegségek ellen?"⁷⁵

"Régi köz mondás: Halál ellen nincs Orvosság a kertekben. Vagyon
mindazon által egy be-keréttetett kert. Tudni illik: Léleknek a bűn előtt
békeréttetett, és valóban bé-záratott kerte; A Förtő melléki
Boldogságos Szüz Maria; mellyben föltaláltatik nem egyszer, hanem
száma nélkül az halál ellen-is az Orvosság."⁷⁶

A segítségül hívott gyakran mintegy megszemélyesítve,
cselekvőként jelenik meg, aminek célja a segítő személy közelebb
hozása az olvasóhoz:

"De végtére meg-tekintvén a mennyei szentséges szüz, sok Istenes
fogadásit, és könnyhullatásokkal való, s-keservessen panaszkodó
könyörgésit, nem csak nyavalyás testét ostromló betegségit el
fordította róla; de előbbeni kívánt egészségét-is egészszen vissza
térétette."⁷⁷

⁷⁴ IVB2. 31-32 *fusis pyssimis Lacrymis, se humano euxilio penitus destitutus, Gloriosissimae Virgini Matri Fraukirchensis commendat, et exauditur: nam post paucos dies ex integro sanitati redditus, locum sacrum visitat, ac Imaginem pro gratiarum actione Beatissimae Virgini pyssime praesantat. IVA1. 23-24.*

⁷⁵ IVB2. 36.

⁷⁶ IVB2. 105-106.

⁷⁷ IVB2. 37. *opem Beatissimae Virginis Fraukirchensis postulat, illico desidery suicompos efficitur; nam pristinae sanitati ex integro restituitur, cum magna gratiarum actione ab eadem praesentialiter Imago Beatissimae Matri praesentatur. IV-a1. 25-26.*

Ez a részlet jó példa egyúttal a módosított ismétlésre is, ami a szükséghelyzet drámaiságának hangsúlyozása mellett a kapott segítség tökéletességét és nagyságát is aláhúzza.

A szükséghelyzetben lévő külső és belső állapotának ellentéttel történő szembeállításra ugyancsak a rászorultságot hivatott kiemelni:

"ki noha szemre nézve testesecske volt ugyan; mindazonáltal belső nyavalyájára nézve éppenséggesen minden erejétől el-volt szakadva."⁷⁸

Gyakran fordul elő a baj, szerencsétlenség körülményeinek, a halál lehetőségének a kéziratnál részletezőbb leírása is:

"Bechel Ádám életét akkor veszedelmes kockára vetette volt, mikor magát tudatlan, dőcöges, fényes, fene vad lovakkal hordoztatta. Kik szekerét magával együtt el-ragadván, hegyen, völgyön életének utolsó romlásával, meg-tarthatatlan, és vélek birhatatlan képpen föl, s-alá, kények, kedvek szerint hurczolták."⁷⁹

"ha... a förtői Boldogságos Szűz meg-nem segítette volna, életétől éppen meg-fosztatott volna."⁸⁰

A konkrét esettel párhuzamba állított bibliai példázatok a szövegek elején az olvasónak a történetre való ráhangolását szolgálják. Ezt rendszerint a bibliai kép értelmező kibővítése követi:

"Amit az Apostolok cselekedeti könyvében hoz elő a szent-Irás a meggyógyított sántáról; annak mássát szemléljük ez jelen való csudálatos történetből: mert amit a nagy irgalmu Isten az ő mindenható erejével tett a sokaság előtt a Jesus nevéért, azont cselekette itt ő szent Fia Annyának esedezése tekinteté-ért, és akin akkor minden nép álmétkodott, most itt azt minden ember álmétkodva csudállyá."⁸¹

⁷⁸ IVB2. 40. nimia corporis debilitate laborantem IVA1. 26.

⁷⁹ IVB2. 44. Adamus Bechel ex Minihoff. dum ab indomitis equis cursu velocissimo arripitur, per recta et indirecta loca, cum Summo et extremo vitae periculo IVA1. 28.

⁸⁰ IVB2. 37. dum inter varias morbi molestias opem Beatissimae Virginis Fraukirchensis postulat IVA1. 25.

⁸¹ IVB2. 59.

A betegségek bibliai analógiára történő megszemélyesítése a szemléletes előadás érdekében történik:

"Mit vihet hát végbe egy gyenge természetű aszszony állat sokféle súlyos betegségek ellen? melyektől mintegy erős kinzó hohéroktul környül vétetvén, szüntelen-ostromoltatik?"

... Fölötte környül vétetett volt a sokféle betegségeknek seregétől Sebacherin Borbálya, melyeknek el-viselhetetlen fájdalmas csapási annyira jutatták volt nyavalyást"⁸²

Hasonlatok, szóképek szolgálnak a baj súlyosságának aláhúzására a következő példákban:

"egy egész hétig mint síralmas eleven holt az halál torkában úgy tartatott."⁸³

"akit nagy betegségére az halál éppen kaszája-alá kezdett vala venni"⁸⁴

Az egész szöveg minden téren kibővített, teljes átdolgozására álljon itt a következő példa:

"Bóldog ember az, a ki más kárán tanul. A halogatásért való, imént elő hozott csudának alkalmatosságával jelentett büntetésen tanult más bizonyos aszszony, és azt például maga előtt viselte, hogy a mit fogadnak, minden halogatás nélkül igyekezné bé-tellegesíteni. Ezen személynek el-annyira meg-dagada a feje, hogy azért három egész nap semmit sem látta, s olly szörnyű fájdalmakat szevede, hogy azokat már többé alig tűrhetné. Annak okáért a reája bocsátott keresztet Istennek ajánlván, a Szűz Máriának könyörög, s fogadással kötelezi magát, **hogy az ő tisztességéért Szombat napokon tellyes életében minden dologtól meg-tartóztattya magát.** Mely fogadására, kevés nap mulva, a fájdalmak alább hagyának; s egyszer s mind azt-is meg-vallotta, hogy midőn egyszer, s mászszor fogadását meg-tartaná, a kívánt egészséget meg-nyerte legyen. A Szűz Máriának ennyi, és illy nagy jó-téteményi

⁸² IVB2. 36-37 Domina Barbara Sebacherin, dum inter varias morbi molestias IVA1.25.

⁸³ IVB2. 64. integram septimanam cruciatur IVA1. 37.

⁸⁴ IVB2. 108. gravissime aegrotavit, in tantum, quod viribus Naturae non erat amplius spes de recuperanda eius sanitati IVA1. 56.

után, melyeket ezen könyvecskében láttunk, mit hozzak bé mást, hanem a mit Szent Germánus de Zon. V. V. mondott: Bizonnyal ő Mária! a te nagy vóltodnak nincsen vége; a te jó-téteményidnek semmi meg határozott száma nincsen; senki nincs, a ki nálad nélkül üdvözülhetne; senki nincs, a ki a gonosztul meg-szabadulna, hanem általad ő tisztaságos!"⁸⁵

Néhány esetben nem csupán bővítéssel, hanem egyes részek elhagyásával is találkozunk. A következő példában a kézirat egyes realisztikus részletei kimaradtak, más részek elméledő jellegű megjegyzésekké alakultak át:

"Azon jókból, melyeket az Isten minnyájoknak, a kik ezen Salamon Templomában imádkoznának, ígért vala adni, Hinderlangin Anna Mária-is valami részt reménlett venni. Negyven-hat hétig fekszik vala ő sulyos és veszedelmes betegségben, s a nyavalya-is minden nap töri vala ötet. Midőn tehát látta volna, hogy a külömb külömb féle alkalmaztatott orvosságok után semmit nem javulna, hanem inkább sulyosodna nyavalyája, és már az éltető elevensége-is bágyadozna, a Sziüz Máriához fordulván, ő néki mint Mennyei Alamisnák bő-kezü Sáfárnéjának ajánlotta magát, és a mit reménlett, meg-nyerte: mert egésségét, az ő Anyai segedelme által vissza vette."⁸⁶

Egyetlen kéziratos szöveg esetében két különböző, latin és német, illetve magyar nyelvű, nyomtatásban is megjelent változattal

⁸⁵ XXB5. 240-241. Mulieri caput instar grandis mortarii intumuerat in gravi morbo. unde 4 diebus nihil oculis suis vidit. facto huc ad Mariam pro misso quotidiebus Sabbatinis nil deinceps operatura. sed missis dumtaxat audiendis vacatura. illico sanata est. *Summa: Maria Thall: Periculosum Capitis tumorem, visum ab oculis remouentem sanat repente.* XXA1. 26.

⁸⁶ XXB5. 236. Ex Illo Arce episcopis Eugeny post Morova. Anna Maria Hinterlon Annorum circiter 20. 46 continuis hebdomadis phraenesim passa in hebdomada ab initio semel. post medicinam sumptam bis. etquo auxit numerum medio vinearum. eo frequentibus. adeo utpost 70 sumptas medicinas quotidie bis non nunquam ter in die singula phraenetico motu exagitata fuerit. donec voto ad Mariam nostram facto per eius Matrem illico liberata sit abhoc passimo malo. nec enim semel a tempore. quo elicium est. in hoc malus incidit. se constanter valuit. *Summa: V. Thallensis ab inhabituata et in dies plus invalescente phraenesi liberat.* XXA1. 25.

van dolgunk.⁸⁷ A két változat között a hasonlóság mindössze annyi, hogy az eredetileg egyes első személyben fogalmazott szöveg egyes szám harmadik személyű elbeszéléssé alakul át. A nyomtatásra előkészített latin nyelvű kézirat terjedelme lényegesen kisebb a csaknem 30 év múlva napvilágot látott magyar nyelvű változat terjedelménél. Ez részben abból adódik, hogy míg a latin változatban csupán egy, az egész történetet lezáró idézetet találunk, a magyar változat szerzője elmélkedő keretbe foglalta bele a tulajdonképpeni eseményeket. Másfelől míg a latin változat készítője a kéziratához hasonlóan az események szószavú leírására korlátozódik, a magyar változat szerzője egy kiszínezett, minden apró részletre kiterjedő, túlzásokkal megtűzdelt bő leírást ad. Ez az eset jól szemlélteti, hogy ugyanaz a szöveg két, eltérő célkitűzést megvalósító, különböző képességekkel rendelkező összeállító kezén két, egymástól több ponton eltérő megoldás kiindulópontja lehet:

"A Szűz Máriának Dücsösséges Nevét a Mennyei Völegény Salamon énekiben Olajhoz hasonlítja, mondván: *Ki-öntetett olaj a te Neved.* Cant. I. Erősíti ezt Richardus-is a S. Laur. I.4. de Laud. B. V. irván: *Hogy a ki evvel a Szentséges Névvél él, a maga sebének orvosságot, és a setétségben világosságot talál;* és bé-fejezi, Máriához imigyen szólván: *Kicsoda az, ó irgalmasságnak Anya! a ki szívében a Te nevedet segítségül hija, és meg-vettethessék Töled? Senki, ámbár legnagyobb bűnös légyen, meg nem vettetik Máriátul, a ki az ő Nevéről mindenkor meg-emlékezik.* Több másokkal együtt, ugyan azont tapasztallja Posonyi Kois György-is. Az ő tizenkét esztendő Leánya, 1712-dik esztendőben, Pünkösöd-Havának 28. napján, bizonyos lajtorján Méltóságos és Nagyságos Gróff Pálffy Milós Ur, Nemes Magyar Ország Palatinussa háza pitvarában ül vala, s ott egy kiseded gyermekkel játszadoz vala; történt pedig, hogy Méltóságos és Nagyságos Gróff Illyésházy Miklós Ur a hintóban ülven oda bé-térne, és a kocsissa vigyázatlanul meg-ütközött volna szekérével a lajtorjában és azt össze rontaná, s róla a rajta ülő leányzó le-rohanna, a kiseded

⁸⁷ A kézirat szövege XXA1. 24. A nyomtatott változatok: Kollenicz, Andreas: Thesaurus in agro absconditus ... Tyrnaviae, 1713. Academia (ezt a kiadást csak az irodalomból ismerjük: Pásztor Lajos, A máriavölgyi kegyhely a XVII-XVIII. században, Budapest, 1943. 5., a kiadás alapjául szolgáló nyomdakész kézirat XXA2. 44/a-44/b. és XXB2 az általunk használt példányban a megfelelő szövegrész hiányzik, ez a XXA2. 44/a-44/b. német nyelvű fordítása) illetve XXB5. 207-209.

gyermek a Hintó kerekei alá esne, az egész szekér által menne rajta, s össze törettetvén tagocskáit, úgy meg-nyomná, hogy sok rutság folya-ki belőle, s egész testecskeje már el-fekedednék; siet val a hintó mellül az elmitett Gróffnak egyik inassa a kiseded gyermeknek segítségére, s fel-is vette ötet, de már alig vehet vala lélekzetet-is; oda érkezék erre a szomoru esetre a kisedednek Anya-is, ki fölött meg-vigasztalhatatlanul siránkozván, a Férjét oda hivattattya, ki el-jövé, és a haszontalan könyhullatásokat félre tévén, szübeli szánakodásból azonnal fel-kiált: ***O Mária-Thali Dűcsösséges Szüz! adgy ennek a kiseded gyermekkének, én magzatomnak életet, s tartsd-meg ötet; s noha az öregbik leányom-is megsebesítettett, mind-azon-által azon annyira nem szánakodom, mint ezen a kiseded gyermekén.*** És ime! az Isten Dűcsösséges Anyának, természet erejét fellyül halladó segedelme leg-ottan éreztetik; mert a kiseded gyermek fél óra mulva kezd meg-elevenedni; el-vesz a feketeség-is ábrázattyáról, és az Istennek véghetetlen irgalmassága által, s az ő Szentséges Anyának segedelme által, nem sok üdö mulva tellyes épségre, s egésségre tér. Boldog bizonyára, a ki a Szüz Máriának Dűcsösséges Nevét minden veszedelmekben segítségül hja, és tiszteli; azért, hogy Szent Damascenus Orat. de B. V. azt mondgya: Mária az egész világnak segítségére vagyon : ám ő az az élő kut, melly minden beteges természetnek egésséget ad."⁸⁸

88 XXB5. 207-209. Ego infra scriptus fateor talem casum accidisset cum Infantulo meo nomine, Joannes, aetatis suae habente 16 Septimanas Anno 1712. Die 28. May. Quod postequam filia mea annorum 12. eundem Infantulum. in area domus subarcentis Excellentissimi Domini comitis Nicolai Pálffy super schalas sedendo in ulnis Excellentissimus autem D. Comes Nicolaus Illeshazy cum carpento 6. equis juncto dictam aulam supra specificati Excellen. Comitis Nicolay Pálffy velociter cursu incrare voluisset casu fortuito impurigendo in schalas. ventum eadem confugetit vel et dictum Infantulum una cum scrore gestatiae sua sub rotas subiecerit super medium ventriculum Infantuli quantum magnum illud onus carpenti votus sedente specificato Excellentissimo Domine Nicolao Illeshazy tandem illud pertransyt: ut etiam feces ab vasa ejusdem exiverint. Ipse vero infantulus totus examinis. et factus est. Ad quem casum cum facto clamore mater infantis seu conjux mea occurrisset levante e terra Salrupa Excellentissimi Comitis Nicolai Pálffy. Daniele Viczinger Infantulum. ad manus mater seu Conjux mea eundem suscepit. Inter occurri Ego quoque. Et una cum Conjuge inter lamente et lachrimas positus in haec verba Ego primus prorupi O Beatissima Virgo Maria Tallensis. dona saltem huic Infantulo vitam et conserva. Licet enim et filia laesa fuerit. minus tandem eam curant. Infantulus nihi prae oculis fuit Et ecce o Dei Parae magnam opem post unus quali quadrantem. vel ad minus medium ex nigro palescere. et respirare caepit ac vivus super mansit. prout et vivit in praesens

118

recentissimus per misericordiam Dei. Ope et Patriciniane Sanctissima Matre Virgine Maria Tallensi: Huius Rei et Casus Testes sunt sequentes Daniel Viczinger levans e terra infantem. Speitatus autem huius casus immediati Joannes Gasporowicz, Michael Lukowicz, Georgius Batena, Paulus Csizmar, Georgius Kois Parens Infantuli deposuit Juramentum Coram me Patre Alexandro Muesay Suppriori Tallensi super hoc visitate examinare coram me Fratre Andrea Kollenicz Definitore Generali. XXXI. 24. A vallomástételnél jelenlévő Kollenicz András átdolgozása:

Sextus. *Infantulus ad invocationem B. Virginis Tallensis redivivus*. Et si vetus, verum tamen distichon illud, de caducitate vitae humanae sic cecinit Poeta. *Somnus, bulla, vitrum, glacies, flos, fabula saenum; Umbra, Crinis, punctum, vox, domus, aura, nihil*. Id quod plane Georgius Kois, arte pellio in suo filiolo (prout praemisso hic in Tall una cum uxore sua juramento, retulit) edoctus est. Hoc nimirum pariter anno 1712. Die 28. May, dum Excellentissimus D. Comes Nicolaus Illeshazy, Regni Hungariae Cancellarius, cursu velociori in Carpento cum sex equis intrasset Posony Aulam domus Palfianae subarcensis, casu fatali carpentum in scalas impegit, puellam duodennem cum infante sedecim septimarum, quem in scalis sedens in ulnis gestabat, deorsum infra rotas praecipitavit, scalas confregit, puellam in partibus corporis ut cumque vulneravit. Verum innocentulus infantulus haesit sub rota posteriori, praesus per umbilium, usqua ad saecum extorsionem, clamore siquilem per accurrentes exorto, ita et puellae infra rotas vulneratae, auriga et ipse Excellentissimus D. Comes in Carpento sedens, attomiti, standum esse putabant, prout etiam steterunt: Accurrit Parens, accurit et infantis mater, accurrunt et Comitissae Palfy, cernit mater sub rota iacentem filiolum, tota tremor corripitur, vociferatur, manus frangit, iam pedunculum arripuit, violenter infantulum extractura; auriga tamen ad huc in loco haesit: amplius mulier domum totam et essera implet ejulatum, violentis manibus capillos disarminat, atquem nimio consternationis aestu, in alterum fere summis expallescit, ut quedum tandem auriga moveri iussus, ex ventriculo infantuli rotam removit, ubi spectantium unus Daniel Viczinger infantem e terra levavit, et in ulnas matris deposuit. Infantulus iam totus abriguerat, totus iam niger factus erat, frigus iam totus; signa vitae penitus nulla, ad moerorem Parentum gravissimum, et condolentium adstantium. Compositis demum tantis per turbatae molibus, cadunt ambo moesti genitore in genua, palmas in coelum sutollunt, Mariae Tall versus suos dingunt, Deum, ut faceret potentiam in brachio suo, obtestantur: et simul Matrem Tallensem ineterpellant, in uno filiolo onmia se perdidisse rati, et baculum senatutis, et lumen oculorum suorum deplorabant; *nunquam sequentem me dolore amittitur, quod cum amore possidetur*. Clamabant itaque ad Virginem Tallensem: O Domina Clementissima, O Mater dulcissima, tua voluntas est potentia, velis ergo o pia misericordiae mater nobis non tam filiolum, quam aeternum tibi devotissimum resuscitare manicipium! velis o bona Domina, te obtestamur per omnes illas, quas in illo tuo sacro Tallensi loco petentibus impetysti gratias; redde, redde, redde o clemens Mater filiolum nostrae consolationi, et nos accipi in perpetua mancipia tuo honori! Non fuerunt hic preces irritae, nam corpusculum durum, incepit molescere; frigidum incalescere, nigrum albescere, et ita tandem immitto iterum coelitus vitae spirando, coepit infantulus oculos aperire, papillas quereri matrisque corrideri, ad stuporem tantorum adstant, et indicibili Parentum solatium. Ita redivivus hic infantulus sanus et vegetus in Tall per genitores suis Beatissimae Virginis fuit oblatas et praesentatus. Ex quibus ut cunque liquet quam sint vera Richardi a S. Laur. verba. I. 2.

c) Érzelmi hatás fokozása

A nyelvtani és tartalmi módosítások mellett van az átalakításoknak egy harmadik csoportja, amit összefoglalóan úgy határozhatnánk meg, hogy a belső lelki folyamatok ábrázolásával, a szavak és mozdulatok közvetítésével az összeállító az olvasó érzelmeire kíván hatni. Ez a szándék többféle formában jelentkezik. Megnyilvánulhat például abban, hogy egy többféle betegségben szenvedőről szóló szöveg bevezetésében az összeállító ügyes fokozással a betegségek halmozódásának súlyosságát részletezi:

"Nem kevés fájdalommal szenved a gyarló test sullyát csak egy-féle betegségnek-is, mivel tulajdonsága a súlyos betegségnek az, hogy az embernek egész egészségét-is el-szokta rontani, kihez képest ahol egyszer s-mind sok féle öszve gyűlhet, meg-nem mondható a kinnak nagy vólta, annyira, hogy a fájdalmat szenvedőknek csak egy szem pillantás-is óráknak, órák, napoknak, napok, heteknek, hetek, hólnapoknak, hólnapok, esztendőknek tetszenek a fájdalom el-viselhetetlen sullya miátt."⁸⁹

Hasonló célt szolgál a szükséghelyzetben lévő belső lelkiállapotának részletes bemutatása:

"nagy szomorúság, busulás és fájdalom szálotta vólt-meg szívét, melly szomoru szívvel, mint egy keserves panaszkodással folyamadt a förtő melléki Boldog Aszszonyhoz"⁹⁰

"a sebek ... annyira juttatták, hogy sem éjjel, sem nappal nyugodalma nem lehetett, sött szája izént való jó falatott sem ehetett. Ki midön a

p. j. de Laud. B. V. *Pugnat inquit nunquam Mariae misericordia, cum filij iusticia, sit que, ut duae filius illud Deuteronomy 32. Ego occidavi, respondet misericors Mater: et ego vivere faciam; utrum filius: Perentiam; denuo Mater: et ego sanabo, et non est morbis, qui de manu mea Servum meum possit eriperi.* XXA2. 44/a-44/b.

⁸⁹ IVB2. 32-22.

dum longo admodum tempore. diversis infirmitatibus premitur IVA1. 24.

⁹⁰ IVB2. 38-39. cum firma spe recuperationis rei deperditae. ad Beatissimam Virginem Fraukirschensem votum emittit IVA1. 26.

kinok nagy vólta miatt, idejét csak a sok sirásban, jajgatásban töltötte vólna ..."⁹¹

A következő példákban nem a beteg, hanem a helyette fogadalmat tévők állapotának jellemzését olvashatjuk:

"Látván azért édes Annya kedves szülöttjének illy szánakodásra méltó erőtlen nyomorult állapotját, annyai szeretettül viseltetvén, fölötébb-is meg esett szive édes magzattyán."⁹²

"Látván azért édes szülei kedves magzattyoknak illy véletlen esetét, nem tudván ijettekben mi-tévők legyenek, sirva, jajgatva kiáltoznak vala, végtére ijedségekből eszekre térvén, juta eszekben a förtő melléki Boldog Aszszony, kihez csak hamar nagy Istenes fogadásokkal, és keserves szívbéli siralmas panaszolkodásokkal folyamodának."⁹³

Az írónak a bemutatott helyzetbe történő belehelyezkedését tükrözi, amikor a történet végén költői kérdés formájában mintegy az elmondottak összefoglalásaként maga szólítja meg Máriát:

"Oh Mária! Kicsoda már az halandó emberek közül az, aki ezeket értvén a Te szentséges lábaidhoz borulni utolsó veszedelmében-is ne kívánozzék? Holott leg-kissebb parancsolatodnak, még az oktalan fene vad természettel bíró állatok-is térdek meg-hajtva alázatossan engednek."⁹⁴

De nemcsak az író, hanem maga a szükséghelyzetben lévő is megszólalhat, hol helyzetének siratása, hol pedig Máriához intézett fohász keretében:

"Oh én e világon leg-boldogtalanabb ember, aki el-hagyattatván mindenektől, meg-vettetvén szomszédgyaimtól, meg-utáltatván fele-barátimtól, meggyülöltetvén atyámfiaitól, ennyi nyomorúságok habjai

⁹¹ IVB2. 79. dum maximis uberum, eorumque vulnerum, doloribus torquetur IVA1.44.

⁹² IVB2. 40. Filium suum ... nimia corporis debilitate laborantem, Gloriosae Virgini Fraukirchensi pyssime postulat IVA1. 26-27.

⁹³ IVB2. 49-50. deplorant, et Beatissimae Virgini et Fraukirch devotissime commendant IVA1. 30.

⁹⁴ IVB2. 45.

között uszkálok, és beteg gyermekeimmel együtt, az ágy fenékén sinlődvén nyomorgok!"⁹⁵

"Oh egekben lakozó üdvösséges mennyei orvos Boldogságos szüz Mária! Senki nincs, aki kínaimat meg-enyhitse, sőt engem világ nyomorultját csak legkisebben-is meg-vigasztaljon: vigasztal-meg Te hát engem Irgalmasságnak Annya Mária! és vedd-el nyavalyás testemről el-viselhetetlen fájdalmimot."⁹⁶

A belső monológ és a Máriához intézett, felkiáltásokkal erősített könyörgés együtt fordul elő a következő szövegben:

"Oh én mindenektől elhagyattatott e világnak leg-nyomorultabb férge! magamtól-is el-hagyattatván, magam ölöm-é-meg magamot a kétségbe esésnek fegyverével, tudván föl-találni az egiéknél orvoslót? Ah! felkelek, és mind ezen vakló szemeimmel-is szemessen sietek a világosság Annyához a förtő melléki Boldog Asszonyhoz: kinél tudom, hogy a több szükölködökkel együtt én-is kegyelmet nyerek, Akinek illy szibéli könyörgéssel kiáltok: Oh kegyelmes Anya! Oh irgalmas szüz! Oh egeknek ujonnan világosító nap fénye! Látod nyomoruságimot, szemléled fogyatkozásimot, ösméred világtalan vóltomat. Könyörülly azért rajtam, és világosíts-meg; hogy én-is holtig való, tégedet igazán szolgáló hived lehessen."⁹⁷

Az események teljesebb átélését, az olvasóra gyakorolt hatás fokozását szolgálta az a megoldás, amikor a szerző a történet egyes részleteit drámai szerkesztésmóddal, rendszerint eltérő tipográfiával is jelzett függő beszéddé alakítja. A kéziratban az egyes szám harmadik személybe áttett tanúvallomásból egyes szám első személyű betétek szerepelnek, ez a nyomtatott szövegben kérdő, felkiáltó és felszólító mondatok sorává alakul át, amit cselekményes és leíró részek kötnek össze:

"bizonyos tiszteletes Asszony jelent légyen meg néki, és így szóllott légyen hozzája: Jere, bizonyos Templomba két hegy között fogsz menni. De midőn ez magát meg-mentette vólna, hogy sánta lévén ...

⁹⁵ IVB2. 87.

⁹⁶ IVB2. 97-98

⁹⁷ IVB2. 102-203.

azon Tiszteletes Aszszony másodszor-is meg-jelene, meg-szöllitván ötet: Kelne-fel, mert már járhat. ...Arra ama Tiszteletes Aszszony meg-szöllitván ötet, monda. Ha nem teczik ezen olvasók közül egyet el-venni, legalább azt cselekedgye: tartóztassa-meg magát szombat napokon a hus ételtül, és fogja tapasztalni, mi-légyen a közönséges Romai Hit? s egyszer s mind egészségét-is meg-fogja nyerni. Erre magát minden ellen-mondás nélkül könnyen ajánlván, felele: A hus ételtül könnyen meg-tartóztathatom magamat."⁹⁸

d) Építő szándék

Az eddig bemutatott változtatási típusok csaknem kizárólag a szövegek nyelvi, elbeszélés-technikai oldalát érintették. Az átalakítások utolsó csoportjába azok a módosítások tartoznak, amelyekben első-sorban az összeállítók építő, valláspedagógiai szándéka jut kifejezésre. Ez természetesen minden nyomtatvány kiadásának egyik fő motivá-ciója, mégis ezen a téren is jelentős különbségeket észlelhetünk aszerint, hogy a szerző pusztán elmélkedő, tanító jellegű részletek egyszerű hozzáadásával, vagy pedig közvetve, magának a szövegnek az átformálásával kívánja elérni célját. Az előbbire a leggyakoribb példa az, amikor a tulajdonképpeni esetleírás elejére és végére az összeállítók egy-egy áhítatot keltő, tanító jellegű részt, esetleg idézetet illesztenek. Az építő szándék a történet végén költői kérdés formájában fogalmazódik meg:

"Oh! ki ne kíváncsozzon már, ezeket halván, és látván, a mennyei szüzhöz folyamodni, és annak mind holtig szolgálni? a ki mind testünkben, mind lelkünkben meg-világosíthat."⁹⁹

Fejlettebb megoldás, ha ezek a részek szoros összefüggésben állnak magával a történettel. Így van ez a következő szövegben, ahol a lelki pestisről szóló bevezetés konkrét betegség előképeként jelenik

⁹⁸ XXB5. 171-173. comparuisset quaedam Venerabilis Mulier dicens: veni ibi meum inter duos montes ad Templum, cui cum se exantassat, non posse se ire ... eadem visa Mulier respondit dicens: surge saltem jam poteris ambulare... Veneranda illa Mulier dixit eidem: Siquidem non visaliquod ex illis (Rosariis) accipere, Saltem die Sabbathi ab esu Carnium abstine et cognosces quid sit fidei Catholica et Sana eris, ad quod cum fatens respondisset hoc se posse observare XXA1. 16.

⁹⁹ IVB2. 103-104.

meg, melynek legyőzésére egyedül Mária képes, s a történet elbeszélése mintegy ezt bizonyító példázatként ezután következik. A történet végén a bűnös emberhez idézett felszólítás még egyszer visszautal a bevezetés pestis-bűn párhuzamára:

"Tudva vagy az, minden keresztény Embernél, miképpen a mi első Atyáinknak engedetlenségére nézve, az egész Emberi Nemzetet a lölki dögleletes Pestis éppenségessen elmérgeztette vólt: akkor tudni illik; mikor az Istenség ellen, szent parancsolati meg-vetésével, és ki-adott Isteni törvényének által hágasával, nagy vakmerőn, esztelenül pártott mérészlettek ütni. Kiért méltán nem csak a gyönyörűségnek Paradicsomából (ahol a pártolást tették) holtig való pironkodásokkal gyalázatosan ki csapattattak: de méltó büntetésül azon föllyül egyéb minden-féle testet sanyargató csapdozásokkal naponként-is maradékokkal edgyütt az Isteni fölségtől érdemessen ostoroztatnak. A több ostorozó csapások között nem utolsó a testi dögleletes mérges pestis-is, melly minden fel-található világi üdvösséges orvosságokat annyira meg-gyöz, és föllyül hallad, hogy a tudós nagy Orvosokkal-is nem csak meg-játtzik, hanem ami leg-nagyobb, minden iparkodó tehetségeket-is dögleletes erejének mérges vóltával semmivé teszi. Foganatos, és valóba üdvösséges orvosság, mindazon által ez ellen a Boldogságos Szeplőtelen szűz Mária, a minthogy e világnak több egyéb büntetésbéli nyavalyája ellen-is nincs üdvösségessebb orvossága annál: ki az ekeket-is ki-vont mérges fegyvereknek hüvelyébe-való vissza tételére Isten után csak egyedül ő kénszerétheti. Ennek valóságos voltát ha szemléni kívánjuk, eleven példájával bizonyíthatja a széles-kut várasában lakozó Glauz Márton ... Ide siess ezeket halván oh bűnös Ember, valaki az utálatos vétkeknek dögleletes pestisse és mérge által lelkedben halálössan megsebesítettél! Ehez a mennyei Orvoshoz a Boldogságos szűzhöz folyamodgyál, kétség kívül meg gyógyíttatol."¹⁰⁰

Más esetekben a történetek bevezetőjében vagy befejezésében találunk utalást Mária mindenhatóságára, nem egyszer ígérettel és idézettel alátámasztva:

"Nem csak azoknak meg-könnyebítésére, és föl-gyógyítására, kik a testi betegségnek külömb féle fájdalmas nyavalyáitól, és el-

¹⁰⁰ IVB2. 28-31.

viselhetetlen kínjaitól gyötrődtek, terjedett-ki a Boldogságos szűznek ingyen való irgalmassága, és kegyessége: de a kárvallott bus emberek-is meg-szokta jo-szágok vissza térítésével vigasztalni."¹⁰¹

"Boldog bizonyára a ki a Szűz Máriának Dücsösséges Nevét minden veszedelmekben segítségül hívja, tiszteli; azért, hogy Szent Damascenus Orat. de B.V. azt mondgya: Mária az egész világnak segítségére vagyon: ám ő az az élő kut, melly minden beteges természetnek egészséget ad."¹⁰²

A Mária mindenhatóságát tanúsító bibliai idézetek gyakran magába a történetbe beleszöve is előfordulnak:

"Hogy azért erejétől el-szakadott nyomorult fiát meg-erőséthesse, sietek sok áhétatos könyörgésekkel az erőssek Annyához, kirül ezer paizok függenek: és az erősseknek minden fegyverek. (Cant. 4.c.v.4.) Tudni illik. a förtő melléki Boldog Aszszonhoz: kitől meg is halgattatott."¹⁰³

A tartalmi kiegészítések mellett az összeállítók rendszerint nagy súlyt helyeznek az ember égi segítségre szorultságának, a kapott segítség nagyságának, a segítő személy mindenhatóságának formai eszközökkel történő kiemelésére is. Ez történhet például a földi orvosi segítség hiábavalóságának részletezésével, az égi és a földi orvos, az isteni segítség és az emberi szükség szembeállításával:

"meggyógyulása föl-találásában az Orvosok sokat fáradoztak ugyan, de haszontalanul: mivel semminémű föl-található testi Orvosság betegségében nem könnyebíthette. Midön azért tellyességessen a földi segedelemtől magát el-hagyattatnak lenni szemlélné, folyamodék a mennyei Orvoshoz, tudni illik: a Förtő melléki Boldog Aszszonhoz."¹⁰⁴

¹⁰¹ IVB2. 38.

¹⁰² XXB5. 209.

¹⁰³ IVB2. 40-41

¹⁰⁴ IVB2. 31.

"Nem találván azért hasznos Gyógyító orvost e földön, járula a Mennyeihez."¹⁰⁵

A helyzet reménytelenségének negatív fokozással történő alátámasztása a következő példában a kapott segítség nagyságát emeli ki, amihez a fogadalmat tevő magatartásának ellentéttel kiemelt bemutatás kapcsolódik:

"semmi orvossággal fájdalmi sullyát nem könnybíthették, kikre nézve halálát inkább, hogy sem gyógyulását remélhette. Mindazon által eszébe jutván a mennyei Doktor, a Förtö melléki Boldog Aszszony, tellyességessen el-vesztett egéssége vissza nyerése végett kétségekben nem esett, sőt tellyes bizodalommal mint irgalmas, kegyelmes Annyához fájdalmi könnyebtésé-ért alázatos könyörgő imántságival járula."¹⁰⁶

A történt csoda hitelességének, a kapott segítség természetfeletti eredetének bizonyítása ugyancsak jelentős szerepet játszik a szövegek átformálásában. Az első példában a gyógyulás folyamatának bemutatásakor tartalmi fokozatosság, a másodikban az azonnaliság hangsúlyozása, a harmadikban a tanulság levonásakor pedig a kéziratban egyáltalán nem szereplő kettős tagadás szolgál erre a célra:

"a kiseded gyermek fél óra mulva kezd meg-elevenedni; el-vesz a feketeség-is az ábrázattyáról, és az Istennek véghetetlen irgalmassága által, s az ő Szentséges Anyának segedelme által, nem sok üdö mulva tellyes épségre, s egésségre tér."¹⁰⁷

"mingyárt minden fájdalmi el-hagyásával, előbbeni friss egésségét csudálatosképpen vissza nyerte."¹⁰⁸

¹⁰⁵ IVB2. 70.

¹⁰⁶ IVB2. 33

¹⁰⁷ XXB5. 209. Et ecce O Dei Parae magnam opem post unus quali quaderantem. vel ad minus medium ex nigro palescere. et respirare caepit ac vivus super mansit XXA1. 24.

¹⁰⁸ IVB2. 36. gratiam impetrat IVA1. 25.

"Ha ezen nagy szerencsétlenségben ezen csudálatos Anya által csuda nem tétetett, tehát eddig soha semmi csuda nem tétetett."¹⁰⁹

A kapott segítség hatásának bemutatása ugyancsak megerősítő, igazoló szándékkal történik. A hatást a következő - képes kifejezéssel nyomatékositott - példában az jelzi, hogy a csoda alanya másoknak is tudtul adja a vele történeteket (promulgáció):

"Melly véle tett irgalmas cselekedetit a szent szüznek, ő-is mindenütt nagy hála adással, teli torokkal való kiáltással hirdette."¹¹⁰

A fogadalom teljesítésének elmulasztása következtében keletkezett újabb szükséghelyzet negatív megerősítő erővel rendelkezik; amihez a következő példában az álomban kapott figyelmeztetés motívuma járul:

"Ilyetin fogadása után, a lábainak fájdalmi annyira meg-enyhülének, hogy egy hét mulva ismét birhatta lábait, és lassanként járhatott-is. De minthogy osztán... ezen jó szándékot és fogadást a Lutheranusok egészszen ki-verték a fejéből, ugyhogy az előbbenyi eretnkségében ismét három egész esztendeig maradt légyen meg; ezen három esztendő mulva egykor Galgóczra méne, a hol midön értette volna, hogy az ő gyermeke már a halál prédájává lett ... a következő éjtszakánk idején ismét álmában csodálatos uj dolgokrul álmodoz vala... egy ősz vén ember jelene-meg néki, meg-szóllítván ötet: O bűnös aszszony! hol tetzenek állanod, bal kéz felül-é, avagy jobb kéz felül? Ezen második álmából midön fel-ébredett volna, az olly sokára hallasztatott maga meg-térését keserves könny-hullatásokkal kezdé meg-siratni. Kevés napok mulva pedig Preczesiőt lát vala Nagyszombat Várasából a Sz. Völgyre, Mária-Thalba menni, ő-is el-tekéllett hozzá állani, s vele egyetemben a Szent Helyre méne."¹¹¹

¹⁰⁹ XXB5. 184.

¹¹⁰ IVB2.73.

¹¹¹ XXB5. 173-175. ita statim sensi dolorem sibi alleviari, ut intra unam septimanam perfecte ambulare potuerit. Quia vero ex post varys occasionibus inter Haereticos Conversando, ab ys disuasa per Triennium fidem catholicam amplecty distulisset, ac Galgocziium veniendo, ibidem ob Prolem sibi demortuam desperabunda epidasset dicens ... in nocte sequenti Visum sibi in sommo... unus senecio sibi obviam venit ita ad se loquendo. O Peccatrix utinam in sinistra ne? vel dextra esse velis! Ex qua cum ex

A kéziratos és nyomtatott szövegek szembeállításával azt szerettük volna érzékeltetni, milyen jellegűek és mértékűek azok a változtatások, amelyeket a nyomtatásban való megjelenés előtt a szövegeken végrehajtottak. Nem vállalkozhattunk arra, hogy a nyomtatott szövegekben megfigyelhető összes átalakítást felsoroljuk, a főbb típusokat azonban igyekeztünk bemutatni. Mint azt már említettük, ezek a módosítások csak kisebb részben függték a kiindulásként használt kéziratos szövegektől, nagyjából a nyomtatványok összeállítóinak nyelvi és irodalmi képességei határozták meg őket. Ennek megfelelően bár a részletes összevetés példáit csupán három kegyhely szöveganyagából válogathattuk, az összevetések a beavatkozásoknak különböző mértékét illetve színvonalát tükrözték.

Ezek az átalakítások lehetnek többé vagy kevésbé mélyrehatóak, de a legritkább esetben önkényesek: a szándékos nyelvi, tartalmi-formai változtatás a célnak megfelelően nem a valóság "elferdítésének" érdekében történik. A részletekben való eltérések ellenére az összeállítók általában megőrzik, sőt erősítik az eredeti szövegek valóságosságát, s az eseményeknek egy lehetséges, saját szándékainak és az olvasó igényeinek egyaránt megfelelő értelmezését adják. Többek között ez az oka annak, hogy az átalakítások minden szintjén megtalálhatók a hitelesség alátámasztását és a természetfölötti segítség kiemelését szolgáló toposzok. A legfontosabb változtatások, amelyek minden nyomtatványban megtalálhatók, nyelvi jellegűek: a nyelvtani szerkesztést és a kifejezést érintik. Az eredmény itt a bemutatás világossága, mivel a szerzők a mondatszerkesztés logikáját megkísérlik közelebb hozni az események rendjéhez. Ezzel egyidőben a kevésbé hatásos kifejezéseket szemléletes képek, hasonlatok váltják fel, hogy az olvasó maga elé képzelhesse és fantáziájával követhesse az eseményeket. Az olvasónak a történetbe való belehelyezkedését elősegítő módosítások rendszerint az elbeszélés egész szerkezetét érintik, melynek során az egyszerű híradásból drámai elemekkel átszőtt, a részletekben és az egészben egyaránt átgondolt tagolást felmutató kompozíció jön létre. Itt válik a legjobban nyilvánvalóvá a szerzők pasztorációs célkitűzése, a szövegek üdvtörténeti vonatkozása: az

perge facta ob dilatam Conversionem flendo de Processione Tyrnaviensi ad Thall
Profectura audivisset eo se contulit cum ysdem quoque Profectura XXA1. 16.

emberi szükséghelyzetben megnyilvánuló természetfölötti segítség bemutatása a legmagasabb szintű összeállításokban jórészt a megváltozott forma közvetítésével jut kifejezésre, tartalmi eszközökkel elsősorban a közepszerű szerzők élnek. A mirákulumos könyv így teljesíti elsőrendű funkcióját: az ember szükséghelyzeteinek és a természetfölötti segítségnek szemléletes példák során át ismétlődő szembeállításával az olvasó áhítatát, vallásos épülését szolgálja.

A mirákulumos könyvek és a bennük található szöveganyag irodalmi értékével, a forma és az ábrázolásmód kérdésével, valamint a kéziratos szövegek átalakításával azért foglalkoztunk részletesebben, hogy megmutassuk, a mirákulumos könyvek a maguk módján nemcsak hűen tükrözik a kor irodalmi hatásait, hanem jelentősen hozzá is járulnak a különböző irodalmi formák alakításához és közvetítéséhez. Ebben az értelemben aligha tartható fenn az a summás ítélet, amely szerint irodalom- és művelődéstörténeti összefüggésében "a... csodákról szóló irodalom ... azért említhető, mert regényes, olykor anekdotikus elemeivel bizonyos fokig ennek is része volt az elbeszélő próza előtörténetében."¹¹² Az elemzés nyomán kétségtelenné vált, hogy a mirákulumos könyvek nemcsak a hagyományos esztétikai szemléletmód tükrében állnak helyt, hanem megfelelő értékelést kell kapniok az összehasonlító biográfiai-esztétörténeti módszerrel dolgozó újabb irodalomtörténeti kutatásokban is.

Resumée

Der Beitrag befaßt sich mit Mirakelbüchern und deren literarischen Werten, mit den Fragen der Formen und Darstellungsmethoden und mit der Umgestaltung der Manuskripte. Wir möchten dies darstellen, weil die Mirakelbücher nicht nur die literarischen Auswirkungen der Epoche treu widerspiegeln, sondern auch zur Gestaltung und Vermittlung verschiedener literarischen Formen wesentlich beitragen.

¹¹² KOSÁRY Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Budapest 1983. 192. p.